

ЎЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ЖОҚАРЫ ҲАМ ОРТА АРНАЎЛЫ БИЛИМЛЕНДИРИЎ МИНИСТРЛИГИ

ӘЖИНИЯЗ атындағы
НӨКИС МӘМЛЕКЕТЛИК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИНСТИТУТЫ

«ТӘБИЙИЙ ПӘНЛЕРДИ ОҚЫТЫЎ ҲАМ ИЗЕРТЛЕЎ МӘСЕЛЕЛЕРИ»
атамасындағы Республикалық илимий-теориялық конференция
МАТЕРИАЛЛАРЫ

«ТАБИЙИЙ ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШ ВА ТАДҚИҚ ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ»
мавзусидаги Республика илимий-назарий анжуман
МАТЕРИАЛЛАРИ

Нөкис-2017

Ўзбекистан Республикасы
Жоқары хэм орта арнаўлы билимлендириў министрлиги

Әжинияз атындағы
Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

«Тәбийий пәнлерди оқытыў хэм изертлеў мәселелери»
атамасындағы
Республикалық илимий-теориялық конференция

МАТЕРИАЛЛАРЫ

«Табийий фанларни ўқитиш ва тадқиқ қилиш
масалалари» мавзусидаги
Республика илмий-назарий анжуман

МАТЕРИАЛЛАРИ

МАТЕРИАЛЫ
Республиканской научно-теоретической конференции
«Проблемы преподавания и исследования естественных
наук»

Нөкис-2017

«Табийий пәнлерди оқытыў хәм изертлеў мәселелери» атамасындағы Республикалық илимий-теориялық конференция материалларына Республикамыздың жоқары хәм орта арнаўлы оқыў орынлары педагог-хызметкерлери, үлкен илимий хызметкер-излениўшилер, магистрантлар, студентлер хәм улыўма билим бериў мектеплери муғаллимлериниң табийий пәнлерди оқытыў хәм изертлеў мәселелерине арналған илимий баянатлары киргизилген.

Конференция материалларының мазмуны хәм онда көрсетилген дереклердиң дурыслылығына авторлар жуўапкер.

Редколлегия қурамы:

1. Қ.Оразымбетов -ректор, редколлегия баслығы
2. М.Жалелов -илимий ислер бойынша проректор, редколлегия баслығы орынбасары

Редколлегия ағзалары:

3. А.Сапаров -химия-биология факультети деканы
4. Ф.Отенова -биология оқытыў методикасы кафедрасы баслығы
5. А.Қайыпбергенев -химия оқытыў методикасы кафедрасы баслығы
6. М.Балтабаев -биология оқытыў методикасы кафедрасы доценти
7. Ш.Алламуратов -биология оқытыў методикасы кафедрасы доценти
8. Қ.Қосназаров -биология оқытыў методикасы кафедрасы доценти
9. Ш.Тамамбетова - биология оқытыў методикасы кафедрасы оқытыўшысы
10. С.Абдурахимова -биология оқытыў методикасы кафедрасы оқытыўшысы
11. А.Зарымбетов -рус тили хәм әдебияты кафедрасы ассистент оқытыўшысы
12. М.Григорьева -рус тили хәм әдебияты кафедрасы үлкен оқытыўшысы
13. Н.Турабаева -рус тили хәм әдебияты кафедрасы үлкен оқытыўшысы, ф.и.к.
14. Ш.Юлдашева -өзбек тили кафедрасы баслығы, ф.и.к.
15. М.Худаярова -өзбек тили кафедрасы үлкен оқытыўшысы, ф.и.к.
16. А.Султанова -өзбек тили кафедрасы үлкен оқытыўшысы
17. Д.Кабулова -өзбек тили кафедрасы үлкен оқытыўшысы
18. М.Қайыпназарова - қарақалпақ тили кафедрасы докторанты
19. Г.Мамбетова - қарақалпақ тили кафедрасы докторанты
20. А.Бектурсынов -биология оқытыў методикасы кафедрасы ассистент оқытыўшысы, жуўаплы хаткер

Пиқир билдириўшилер:

1. Б.Алламуратов -б.и.д., профессор
2. А.Камалов -ф-м.и.д., доцент

Дарҳақиқат, биз баъзан кўп асрлик инсон цивилизацияси маҳсули бўлган ва бизни ўраб турган кўпгина фойдали ўсимликлар ва уларнинг қимматли белгиларига эга бўлган шакллари билмаймиз. Шу каби ўсимликларга чаканда ҳам киради.

Ушбу фойдали ўсимликни плантация усулида етиштириш, меваларнинг озикавийлик ва дориворлик хусусиятларидан кенг фойдаланиш керак.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Жахон молиявий иқтисодий инқирози Ўзбекистон шароитида уни олдини олиш йўллари ва чора тadbирлари Тошкент 2009-йил.
2. Қайимов А.Қ. Дендрология (ўқув кўлланма) Тошкент, “Илм-зиё”.2007
3. Ермаков Б.С., Технология выращивания облепихи. – М., 1983
4. Букштынова А.Д. и др. Облепиха. – М., 1978

LABIATAE TUQIMLASINÍŇ DÁRILIK ÓSIMLIKLERI

Xalmuratov P.¹, dotsent, Jaňabaev A.², Abipov R.I., assistent

¹*QMU dárilik ósimlikler agroekologiyasi hám introduktsiyasi kafedrası,*

²*QMU biologiya kafedrası oqıtıwshısı,*

Eringúlliler yamasa yasnotkalar (*Labiatae, Lamiaceae*) tuqımlası N.A.Komarnitskiy, L.V.Kudryashov, A.A.Uranov avtorlıgındağı (1975) “Botanika” kitabında nayshagúlliler (*Tubiflorae*) qatarınıń verbeninae kishi qatarına kiritilgen. Al, U.Pratov hám basqalardıń avtorlıgındağı (2010) «Botanika» sabaqlıgında *Lamiaceae* (*Labiatae*) tuqımlası yaǵnıy eringúlliler *Lamidae* kishi klasınıń *Lamiales* – yalpıztarızlıler qatarına kiritilgen [1,2].

Eringúlliler tuqımlasınıń kóp tarqalǵan tuwısları: bazilik, dushitsa, zmeegolovnik, issop, lavanda, melissa, myata, perilla, pustomik, rozmarin, tim`yan, shalfey hám t.b. Kópshilik eringúlliler – efir maylı ósimlikler bolıp esaplanadı. Ms: Qádimgi Shandra, Bazilik -Nazbaygúl, Dubrovník, Shalfeyli lavanda, Rozmarin.

Lamiaceae tuqımlasınıń wákilleri bir hám kóp jıllıq shóp, puta hám shala puta jáne aǵash deneli bolıp jer betiniń barlıq territoriyalarında gezlesedi. Paqalı 4 qırlı. Paqal hám japıraqları efir mayların bólip shıǵaratuǵın bezli túksheler menen qaplanǵan. Top gúlleri japıraq qoltıqlarında jaylasqan. Topgúlleri dixaziypinde. Gúlleri zigomorflı bazan aktinomorflı. Gulkese japıraqları 5 birigip ósken. Gúltajı japıraqlarında 5 bolıp, birigib ósip 2 erindi payda etedi. Ústingi erin eki, astıngısı bolsa úsh dana gúltajı japıraqlarınıń birigip ósiwinen payda bolǵan. Atalıqları 4 dana bolıp olardan ekewi qısqa shańlıq jipshelerine iye.

O.N. Korovina h.t.b. (1983) maǵlıwmatına qaraǵanıwızda Qaraqalpaqstan hám Xorezm territoriyasında bul tuqımlastıń 11 túri: *Scutellaria galericulata* L., *Thuspeinantha persica* (Boiss.) Briq., *Nepeta pungens* (Bunge) Benth., *N. cataria* L., *Lallemantia royleana* Benth., *Eremostachys tuberosa* (Pall.) Bunge, *Lagochillus acutilobus* (Ledeb.) Fisch. et Mey., *Chamaesphacos ilicifolius* Schrenk, *Lycopus europaeus* L., *Mentha asiatica* Boriss., *Ocimum basilicum* L. ósedi [3].

***Scutellaria galericulata* L.** - Shlemník obıknovennıy. Kóp jıllıq shóp deneli, jıńishke, shırmatılǵan (sudraluvchi) tamırpaqallı ósimlik. Ámiwdariyanıń tómengi quyarlıgında, Ústirt qırlarında ushırasadı. Japıraǵınıń quramında flavonoidlı glikozid-skutellarin bar. Gúllew fazasında C vitamini toplanadı. Dárilik ósimlik sıpatında xalıq medisinasında qan toqtatıwshı sıpatında qollanıladı.

***Nazbay gúl, Bazilik - Ocimum basilicum* L.** Boyı 20-60 sm ge shekem jetetuǵın kóp shaqalanǵan birjıllıq ósimlik. Efir maylı, pal shireli, aramatlıq hám dárilik ósimlik. Evgenol nazbay gúldiń jer ústi bólimi quramında 0,3-0,8% efir mayı boladı. Efir mayınıń quramında bolsa 50-80% evgenol, metilxavikol kamfora hám otsimen bar. Dárilik ósimlik esaplanadı. Medisinsda kóplegen dárilik zatlarınıń quramına qosıladı. Antiseptik, tinishlantırwshı, suwdirginiń aldın alıwshı hám awırw qaldırwshı qásiyetlerge iye. Quramında mentol, menton, karvakrol sıyaqlı efir mayları júdá kóp. Ósimlikten alınatuǵın jańa sok xalıq medisinasında asqazan awırwlarında qollanıladı. Shóbiniń qaynatpası awız boslıǵı, tis awırwında, ishek infeksiyalarında paydalanıladı. Jegilikli xalıq tárepien dekorativlik hám awqat ushın priprava retinde ósiriledi.

Dárilik limon shóp - *Melissa officinalis* L. Kóp jıllıq, qalın` túkli, 30-60 sm bálentliktegi shóp ósimlik. Japıraqları máyek tárizli, bir az ótkir ushlı kóp túkli, Aq ren`li, túkli, eki erinli gúlleri gúl sabağı menen japıraq qoltúgına jaylasıp, top gúldi payda etedi. Miywesi 4 gózasha.

Dárilik marmarak (mavrak) –*Salvia officinalis* L. Kóp jıllıq, boyı 20-50 sm ge jetetuğın yarım puta. Paqalı kóp sanlı, shaqalanğan. Gúli qıysıq, gúلكesesi eki erinli, qalın túkli, gúl tajı da eki erinli kók fiyolet ren`li, atalıgı ekew, analıq tuyınshesi tórt bólekli joqarı jaylasqan. Miywesi 4 gózashadan dúzilgen.

Ádebiyatlar:

1. Komarnitskiy N.A. i dr. Botanika. M. 1975.
2. Prатов U. va boshqalar. Botanika. T., «Tálim nashriyoti», 2010y.
3. Korovina O.N. i dr. İlyustrirovannıy opredelitel` vısshix rasteniy Karakalpakii i Xorezma 2-tom. İzd. «Fan». Tashkent. 1983.

ЧОТҚОЛ ТОҒ ТИЗМАСИДАГИ ЎСИМЛИКЛАРНИНГ БИОХИЛМАХИЛЛИГИ

Ҳамроев Ҳ.Ф.

Тошкент давлат аграр университети

Инсоният ўзининг цивилизацияси мобайнида ўсимлик дунёсидан кенг кўламда фойдаланиб келмоқда. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан қабул қилинган қарорлар эса республикамиздаги ўсимликлардан кенг кўламда фойдаланиш самарадорлигини оширишга қаратилган. Бу эса уларни тарқалиш ареали, халқ хўжалигидаги аҳамияти ва бошқа жиҳатларини мукамал ўрганиш заруриятини вужудга келтирмоқда. Чотқол тоғ тизмаси тоғли худудда жойлашганлиги сабабли ушбу худуд ўсимлик дунёсининг жуда кўплиги билан бошқа худудлардан (адир ва чўл) фарқланади. Чотқол тоғ тизмаси худуддаги мўътадим иқлим шароити ўсимликларнинг ўсиб ривожланиши учун қулай шароит яратиб беради. Ҳозирги вақтда худуддаги мавжуд ўсимликларнинг сони 1168 тани ташкил қилади. Худуддаги ўсимликларнинг 93 та оила, 462 та туркум ва 1168 та тури учрайди. Улар орасида асосий ўринни ёпиқ уруғлилар ташкил этиб, жами 85 та оила, 453 та туркумга мансуб бўлган 1153 турдаги ўсимликлар худудда учрайди. Бундан ташқари, худудда Қирқбўғимлиларнинг 1 та оила, 1 та туркум ва 2 та тури, Папоротниксимонларнинг 5 та оила, 6 та туркум ва 6 та тури ва Очиқ уруғлиларнинг 2 та оиласига мансуб бўлган 2 та туркумнинг 7 та тури учрайди.

Худуддаги ўсимликлар таксономик гуруҳлар бўйича тақсимланган бўлиб, унга кўра ёпиқ уруғлиларнинг (98,7%) тоифасига мансуб бўлганлиги аниқланган.

Бундан ташқари, ўсимликларнинг бошқа гуруҳ вақиллари қирқбўғимлар 1 та оила, битта туркумга мансуб 2 тур, папоротниксимонлардаги 5 та оила, 6 та туркумга мансуб 6 та тур, очиқ уруғлиларнинг 2 та оила, 2 та туркумга мансуб бўлган 7 та тури учрайди.

Уларнинг улуши бўйича таҳлил этадиган бўлсак, ёпиқ уруғлилар худуддаги умумий ўсимликларнинг оила жиҳатидан 91,4%, Туркум жиҳатидан 98,1% қисмини ташкил этади. Худуд қирқбўғимлилар ва папоротниксимонлар камлиги билан ажралиб туради. Очиқ уруғлилар асосан 2 та оилага жамланган бўлиб, улар худуд бўйича кенг тарқалган.

Чотқол тоғ тизмасидаги ўсимликларнинг биохилмахиллиги

№	Гуруҳ номи	Миқдори			Жами ўсимликларга нисбатан %		
		Оила	Туркум	Тур	Оила	Туркум	Тур
1	Қирқбўғимлар	1	1	2	1,0	0,2	0,2
2	Папоротниксимонлар	5	6	6	5,4	1,3	0,5
3	Очиқ уруғлилар	2	2	7	2,2	0,4	0,6
4	Ёпиқ уруғлилар	85	453	1153	91,4	98,1	98,7
	Жами	93	462	1168	100		

Ҳакимова М.Х. Чаканда (<i>Hippophae</i>) туркумидаги биохилма-хиллик ва уни тадқиқ этиш	408
Xalmuratov P., Jańabaev A., Abipov R. <i>Labiatae</i> tuqimlasiniń dárilik ósimlikleri	409
Ҳамроев Ҳ.Ф. Чотқол тоғ тизмасидаги ўсимликларнинг биохилмаҳиллиги	410
Ҳожамуратова Д., Матжанова Х. Лекарственные растения в жизни человека	411
Shodiyeva G.Sh. Hozirgi kunda kamayib ketayotgan ziravor o‘simliklarning inson organizmiga ta’siri, zira o‘simligi va uni asrab avaylash	413
Эшназаров К., Рахматуллаев Б. Ўзбекистон Республикаси “Қизил Китоби” га киритилган Бойсун туманидаги ҳайвонлар	414
Юлдашов М.А., Хайдаров С.М. Балиқ маҳсулдорлигини ошириш истиқболлари ...	415